

<https://doi.org/10.23939/shv2021.02>

**ЗНАЧЕННЯ ТА ІНШІ ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ
ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ
(Передмова до перекладу статті Г. П. Грайса “Значення”)**

Ярослав Петік

Музей видатних діячів української культури

ORCID: 0000-0002-6127-5943

iaroslav.petik@gmail.com

Дмитро Сепетий

Запорізький державний медичний університет

ORCID: 0000-0003-2110-3044

sepety@yahoo.com

(надіслано – 14.06.2021 р., прийнято до друку – 31.08.2021 р.)

© Петік Я., Сепетий Дм., 2021

У передмові до українського перекладу статті “Значення” Г. П. Грайса йдеться про особу відомого британсько-американського філософа, представника аналітичної філософії, його місце в ній та про вагомість його доробку у царині семантики та філософії буденної мови. Перекладачі цієї статті зосередилися на особливостях й тонкощах перекладу українською мовою. Вони звернули увагу на деякі поняття, наприклад “belief”, “meaning”, котрі не можна однозначно перекласти, тому методологічно виправданим виявився контекстуальний переклад цих понять.

Ключові слова: аналітична філософія, філософія буденної мови, значення, переконання, намір, семантика буденної мови.

**MEANING AND OTHER PROBLEMS OF ORDINARY LANGUAGE’S SEMANTICS
(Foreword to the Ukrainian Translation of H. P. Grice’s Article “Meaning”)**

Yaroslav Petik

Museum of the Outstanding Figures of Ukrainian Culture

ORCID: 0000-0002-6127-5943

iaroslav.petik@gmail.com

Dmytro Sepetyi

Zaporizhzhia State Medical University

Запорізький державний медичний університет

ORCID: 0000-0003-2110-3044

(Received – 14.06.2021, accepted – 31.08.2021)

The foreword to the very first Ukrainian translation of H. P. Grice’s article “Meaning” deals with the personality of the famous British-American philosopher, a representative of analytical philosophy, and the importance of his work in

the field of semantics and ordinary language philosophy. Translators of this article focus on the features and subtleties of translation into Ukrainian. They drive attention to some concepts, for instance “belief”, “intention”, that cannot be unambiguously translated into Ukrainian, therefore a contextual translation of such concepts is methodologically justified.

Keywords: *analytic philosophy, ordinary language philosophy, meaning, belief, intention, semantics of ordinary language.*

Герберт Пол Грайс (1913–1988) – відомий британо-американський філософ, який займає важливе місце у філософії мови ХХ століття. Його теорії та ідеї формувалися й розвивалися в контексті школи аналізу повсякденної мови (Ordinary Language Philosophy), яка досягла піку своєї популярності у 40–60-х роках минулого століття. Чільними представниками цієї школи були філософи Оксфордського університету Гілберт Райл, Джон Остін, Пітер Стросон та ін., через що цей напрям часто називають Оксфордською філософією.

На розвиток філософії повсякденної мови сильно вплинули ідеї Людвіга Вітгенштайна (особливо праця “Філософські дослідження”, яка належить до пізнього періоду його творчості), який пропонував усувати метафізичні проблеми за допомогою аналізу мови. Ранні роботи Вітгенштайна концентрувались на застосуванні формальної логіки та пошуку більш досконалої мови, яка могла б адекватно описувати дійсність та уникати мовно-логічних парадоксів. Утім, пізніше, філософ змінив свою думку щодо ролі мови і у своїх пізніх працях пропонував аналізувати мову в контексті її повсякденного вжитку, досліджувати так звані “мовні ігри”. Крім того, змінилися його підходи до лінгвістичної семантики. Згідно із ідеями “пізнього” Вітгенштайна, значення слова – це спосіб його використання. Тобто, контекст конкретної мовної гри визначає не лише її другорядні властивості, але й сам сенс всієї гри. Слово означає щось залежно від того, для чого і в якому контексті воно використане. Тому філософію Вітгенштайна часто характеризують гаслом “Значення – це використання” (“Meaning is use”). Зауважимо, що ідея про значення як спосіб використання була важливою для Грайса, проте він її не цілком поділяв. Він розрізняв ті елементи використання мови, що зумовлені значенням, і ті, що зумовлені іншими факторами. Крім того, Грайс намагався розвинути загальну теорію значень, застосовну не лише до мови, але й до нелінгвістичних “знаків”.

У середині ХХ століття, оксфордські філософи Гілберт Райл та Джон Остін запропонували впливову філософську програму, що великою мірою перегукувалася з філософією “пізнього” Вітгенштайна. Згідно із цією програмою, філософія мови повинна досліджувати саме повсякденну мову і те, як звичайні люди у звичайних розмовах вживають мовні вирази. Ця програма стала основою для напряму аналітичної

філософії, а саме: філософії повсякденної мови. Третім чільним представником цього напрямку був Пітер Стросон, спільно з яким Грайс написав свою найвідомішу працю “На захист догми” (1956), у якій відстоювалося класичне розрізнення аналітичних та синтетичних істин у полеміці з Вілардом Квайном.

Відношення Грайса до Оксфордської школи філософії повсякденної мови є неоднозначним. Як зазначають автори статті про Грайса у Стенфордській енциклопедії філософії: “Грайс є відомим *критиком* філософії повсякденної мови; одним із головних його об’єктів критики був Дж. Остін та пропагований ним стиль філософії”; разом із тим, “Грайс все життя практикував філософію повсякденної мови” і застерігав від надто поспішного відкидання цього стилю філософування як застарілого” (Grandy and Warner 2020). Автор статті про філософію повсякденної мови в Інтернет-енциклопедії філософії пов’язує з іменем Грайса занепад (або навіть “смерть”, *demise*) філософії повсякденної мови, починаючи з кінця 60-х років ХХ століття, оскільки Грайс “в Оксфорді представив деякі з перших ідей, що вказували на значне падіння популярності філософії повсякденної мови”. Проте Грайс не лише “запропонував аргументацію, що поставила під сумнів принципи філософії повсякденної мови”, але й “зробив внесок у розвиток царини досліджень, яка зрештою стала джерелом тих, хто переносив спадщину філософів повсякденної мови у ХХІ століття, а саме, теорії мовних актів” (Parker-Ryan 2012).

Завдяки цьому Грайс був і залишається дуже впливовим та популярним філософом в англомовному світі. Про це свідчить колективна монографія “Значення та аналіз. Нові проби про Грайса” за редакцією Клауса Петруса (2010). Без ідей Грайса важко уявити сучасне серйозне дослідження в галузі філософії мови. Однією з найвпливовіших ідей Грайса в цій галузі є наголос на інтенції мовця та співвідношення її з іншими настановами, зокрема, когнітивною. Поняття інтенції є одним із ключових у сучасній аналітичній філософії.

Зокрема, концепція Грайса сильно вплинула на філософію дії сучасного аналітичного філософа Майкла Братмена. Ідея Братмена про інтенцію мовця як додаткову умову пояснення його дій стала дуже впливовою і знайшла використання навіть у деяких формальних логіках. Однією з найвідоміших його

праць, де він викладає цю концепцію, є книга “Faces of Intention” (1999).

В Україні Грайс залишається відомим лише небагатьом спеціалістам, які займаються аналітичною філософією. Через специфічну предметну царину праць вченого (філософія мови) переклад його доробку є дуже важким з технічного погляду.

Грайс розробив теорію мовних *імплікатур*, тобто теорію змісту, який вкладається у висловлювання не лише завдяки його мовцю, а й завдяки контексту. Він досліджував буденні розмови і стверджував, що визначне місце в такому спілкуванні займає саме людська раціональність та атрибутування цієї раціональності своїм співрозмовникам. Різниця інтерпретацій висловлювань учасників дискурсу залежить від *імплікатур*. Крім того, необхідно враховувати, що аудиторія може помилково інтерпретувати висловлювання, що може з’явитися додаткова інформація, яка змінює контекст початкового висловлювання тощо. Грайс створює структуру пов’язаних між собою *імплікатур* й намагається пояснити її за допомогою поняття комунікативної раціональності.

Стаття “Значення”, переклад якої пропонується українським читачам, досить відома. Її було опубліковано у 1957 році в журналі “The Philosophical Review”. У цій статті Грайс звертається до проблеми значення висловлювання (utterance) в процесі комунікації. Тому цю статтю можна розглядати як одну із перших “цеглинок” у його загальній теорії людської комунікативної раціональності.

Грайс розрізняє природні та неприродні значення висловлювань або знаків. Це веде до проблеми значення висловлювання залежно від ситуації мовця. Філософ коротко розглядає версію К. Л. Стівенсона, який вважає, що значення висловлювання зумовлене певною когнітивною настановою мовця, а значення висловлювань у мові загалом виникають завдяки складній системі взаємодій цих настанов і конкретних висловлювань у контекстах. Грайс заперечує цю концепцію за допомогою контрприкладів.

Надалі філософ пропонує свій альтернативний підхід, який ґрунтується на понятті інтенції мовця. Стверджуючи щось, мовець має певну інтенцію щодо ефекту своїх слів на аудиторію. Можемо позбутися парадоксів, створених різними контрприкладями, якщо вважатимемо поняття інтенції первиннішим за когнітивну настанову. Більша частина статті присвячена розгляду різноманітних прикладів, до яких застосовується ця концепція. Стаття закінчується твердженням про схожість лінгвістичних та нелінгвістичних намірів щодо критеріїв суджень про них.

Основні складнощі перекладу були пов’язані з предметним полем статті, в якій розглянуто пробле-

ми пов’язані зі складними нюансами мови. Також автор досліджує мову семантично та як апарат спілкування. Відомо, що дослідження мови за допомогою самої мови передбачає досконале володіння її виражальними можливостями. Проте виражальні можливості слів та виразів різних мов не перебувають у відношенні однозначної відповідності, і через це перекладач мусить долати проблему “неперекладності”. Зокрема, у статті Грайса є багато термінологічних неоднозначностей, які важко передати в перекладі українською мовою.

Так, значні складнощі перекладу пов’язані з центральним для всієї роботи англійським дієсловом “mean”. В українській мові у більшості контекстів йому відповідає дієслово “означати”; проте загалом англійське “mean” охоплює ширше семантичне поле: воно застосовується не лише до висловлювань, мовних виразів і знаків як таких, що щось *означають*, але й до мовців (учасників комунікації) як тих, хто щось *має на увазі* під своїми висловлюваннями, мовними виразами чи знаками. Зрозуміло, що одне тісно пов’язане з іншим (значення висловлювань зрештою визначається тим, що під ними мають на увазі та як їх розуміють учасники комунікації), і тому в англійській мові і те, й інше визначається єдиним дієсловом “mean”, якому в українській мові відповідає, залежно від контексту, “означати” або “мати на увазі”. У статті Грайса досить багато залежить від використання в різних контекстах єдиного терміну “mean”, тому потрібно було відобразити цю однотерміновість, не порушуючи норм української мови. Для цього інколи слову “mean” дається подвійний переклад у формі “означати/мати на увазі”, і також англійське “mean” часто додається у дужках.

Цікавим випадком є також англійське слово “belief”, яке не має досить точного відповідника в українській мові, хоча є дуже важливим як у статті Грайса, так і загалом в аналітичній філософії. Кожний з основних варіантів перекладу, “думка”, “переконання” чи “віра”, має семантичні нюанси, що відрізняють його від англійського “belief”, і має ближчі англомовні відповідники (“thought”, “conviction”, “faith”). Зваживши різні “за” і “проти”, ми вирішили для перекладу “belief” у статті Грайса використовувати “думка”, часто з уточненням у дужках “belief”, і з поясненням у примітці, що йдеться про думку не просто як зміст мислення (англійське “thought”), а про деякий зміст свідомості, який людина вважає відповідним дійсності (коли я кажу: “на мою думку, ...”).

Ще один термін, про який тут варто згадати – “utterance”. Ми перекладаємо його як “висловлювання”, проте тут варто зазначити два моменти. По-

перше, зазвичай українське “висловлювання” використовується для перекладу іншого (одного з головних в аналітичній філософії) англomовного терміна, а саме: “statement”. По-друге, для розуміння статті Грайса важливо мати на увазі, що “висловлювання” (“utterance”) не обов’язково мусить вживати слова; це може бути будь-який знак, що використовується у комунікації для передачі того, що Грайс називає “неприродним значенням”.

Інший аспект проблеми – це мова самого Грайса. Вона є дуже академічною, сповненою специфічної термінології. Крім того, Грайс часто будує довгі складні речення з кількома граматичними основами, за сенсом яких не просто слідкувати навіть в оригіналі, не кажучи вже про переклад. Яскравим прикладом може бути таке речення: “For if I utter *x*, intending (with the aid of the recognition of this intention) to induce an effect *E*, and intend this effect *E* to lead to a further effect *F*, then insofar as the occurrence of *F* is thought to be dependent solely on *E*, I cannot regard *F* as in the least dependent on recognition of my intention to induce *E*.” Український переклад цього речення такий: “Адже якщо я промовляю *x*, маючи намір (завдяки розпізнанню цього наміру) викликати наслідок (здійснити вплив) *E*, і цей мій

намір націлений на те, щоб *E* викликало подальший наслідок *F*, то оскільки *F* мислиться як залежне лише від *E*, я не можу вважати *F* хоч якось залежним від розпізнання мого наміру викликати *E*.”

Загалом працювати з таким матеріалом було дуже цікаво і корисно для розвитку власних ідей у царині філософії мови. Стаття Грайса про значення є прикладом того, як можна писати про значення аналітично в англomовному світі й передати суть цього “значення” українською.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ/REFERENCES

- Bratman, M. (1999). *Faces of Intention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grandy, R., Warner, R. (2020). Paul Grice. In Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved 9 July, 2021 from: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/grice/>.
- Grice, H. P., Strawson, P. (1956). In the Defense of the Dogma. *The Philosophical Review*, Vol. 65, 2 (April), 141-158.
- Parker-Ryan, S. (2012). *Ordinary Language Philosophy*. Internet Encyclopedia of Philosophy. Retrieved 9 July, 2021 from: <https://iep.utm.edu/ord-lang/>
- Petrus, K. (Ed.). (2010). *Meaning and Analysis*. New Essays on Grice. New York: Palgrave Macmillan.